

Бульвінський А.Г.*,
кандидат історичних наук, доцент,
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»
Київ, Україна. konotop2@gmail.com

ЄВРОПЕЙСЬКІ ТА РОСІЙСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Анотація. Розкриваються цивілізаційні та культурно-історичні чинники, які впродовж історії впливали та сьогодні продовжують впливати на країни нинішнього пострадянського простору. Цей історико-географічний ареал впродовж своєї історії зазнавав конкуруючого впливу трьох цивілізацій: російської (православно-євразійської), західної та ісламської (східної), проте, саме європейські та російські впливи стали ключовими та визначальними для регіону. Культурно-історична та цивілізаційна спадщина колишніх радянських республік обумовила обраний ними шлях розвитку та трансформацію пострадянського простору, яка відбулась у формі його дефрагментації на три великих частини: європейську, євразійсько-російську та тюрксько-мусульманську, які з часом все більше розходяться у своєму розвитку. Ключовими чинниками, які визначали і будуть визначати характер, спрямованість та результати зазначених тенденцій розвитку є, у першу чергу, політичні традиції та політичні і соціальні інститути, які існували у країнах та їх цивілізаційна й культурно-історична самоідентифікація, а, по-друге, цілеспрямована діяльність сусідніх цивілізацій, які розпочали боротьбу за вплив на країни пострадянського простору.

Ключові слова: цивілізаційні та культурно-історичні цінності, пострадянський простір, Європа, Європейський Союз, Росія, трансформація.

Аннотация. Раскрываются цивилизационные и культурно-исторические факторы, которые на протяжении истории влияли и сегодня продолжают влиять на страны нынешнего постсоветского пространства. Этот историко-географический ареал за всю свою историю подвергался конкурирующему влиянию трех цивилизаций: русской (православно-евразийской), западной и исламской (восточной), однако, именно европейское и российское влияния стали ключевыми и определяющими для региона. Культурно-историческое и цивилизационное наследие бывших советских республик обусловило избранный ими путь развития и трансформацию постсоветского пространства, которая состоялась в форме его дефрагментации на три больших части: европейскую, евразийско-русскую и тюркско-мусульманскую, которые со временем все больше будут расходиться в своем развитии. Ключевыми факторами, которые определяли и будут определять характер, направленность и результаты названных тенденций развития, являются, во-первых, политические традиции и политические и социальные институты, которые существовали в странах и их цивилизационная и культурно-историческая самоидентификация, а, во-вторых, целенаправленная деятельность соседних цивилизаций, которые начали борьбу за влияние на страны постсоветского пространства.

Ключевые слова: цивилизационные и культурно-исторические ценности, постсоветское пространство, Европа, Европейский Союз, Россия, трансформация.

Abstract. Civilizational and cultural-historical factors which have historically influenced and continue their today impact upon the countries of present-day post-Soviet area are described. In its history this historical and geographical area was subject of the competing influence of three civilizations: Russian (Orthodox-Eurasian), Western, and Islamic (Eastern); however, the European and Russian influences became key and definitive for

* Bulvinskyi A.H., Ph.D. in History, Senior Research Fellow, State Institution «Institute of World History of the NAS of Ukraine», Kyiv, Ukraine konotop2@gmail.com

EUROPEAN AND RUSSIAN CULTURAL-HISTORICAL VALUES AS A FACTOR FOR THE POST-SOVIET AREA TRANSFORMATION

the region. The cultural-historical and civilizational legacy of the former Soviet republics predetermined the way they have chosen for development and the transition of the post-Soviet space, which took place in the form of its defragmentation into three major parts: the European, the Eurasian-Russian and the Turkic-Muslim, which will eventually become even more diverge in their development. Key factors which determined and will determine character, orientation and results of the noted tendencies of development are dealt, firstly, with political traditions and political and social institutions, which existed in this countries, and their civilizational and cultural and historical self-identification, and, secondly, with purposeful activity of neighboring civilizations which begin struggle for influence upon the states of post-soviet area.

Key words: civilizational and cultural and historical values, post-Soviet area, Europe, European Union, Russia, transformation

Постановка проблеми. Після розпаду СРСР на його колишній території утворився певний історико-географічний регіон, який традиційно називають пострадянським простором. Більшість держав регіону зіштовхнулись із необхідністю одночасно вирішувати велику кількість життєво важливих проблем. На нашу думку, ключовими чинниками, які визначили характер, спрямованість та результати цієї діяльності були, у першу чергу, політичні традиції та інститути, які існували у країнах та їх цивілізаційна й культурно-історична самоідентифікація, а, по друге, цілеспрямована діяльність сусідніх цивілізацій, які розпочали боротьбу за вплив на країни пострадянського простору.

Під впливом цих та ряду інших чинників відбувається неминуча трансформація пострадянського простору, зокрема, країни Балтії вже фактично перестали бути частиною цього регіону, ставши частиною Європейського світу. Розуміння процесів та тенденцій у контексті трансформації пострадянському просторі є вкрай важливим для України з точки зору необхідності їх врахування під час вироблення та коригування зовнішньополітичного курсу держави.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Загалом до проблеми транзиту посткомуністичних країн у своїх працях зверталось багато вчених, зокрема, такі як В. Банс [1], Г. Вайнштейн [2], І. Вукович [3], С. Гантінгтон [4], О. Крисенко і Г. Кліпкова [5], Т. Карл і Ф. Шміттер [6], Х.Лінц та А.Степан [7], К. Поланьї [8], О. Фісун [9], Г. Хейл [10], К. Хелд [11], Л. Шевцова [12] та ін. Ті автори, які зосереджувались на дослідженні транзиту пострадянських держав, відзначають спільну для них усіх рису — неопатримоніалізм, про це пишуть Г. Хейл, Г. Кліпакова, Х. Лінц, А. Степан та ін. Серед вітчизняних досліджень багато праць присвячено аналізу політичних трансформацій в окремих країнах [13-16].

Проте пострадянський простір, як специфічний продукт специфічного періоду історичного розвитку, досліджений недостатньо. Однією із таких спроб є колективна монографія співробітників відділу історії нових незалежних держав Інституту всесвітньої історії НАН України «Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору» [17].

Дана стаття частково базується на цих матеріалах.

Метою статті є з'ясувати вплив європейських та російських культурно-історичних цінностей та цивілізаційного чинника на трансформацію пострадянського простору та колишніх радянських республік.

Основні результати дослідження. Згідно з культурно історичною концепцією всесвітньої історії, людство складається з певних культурно-історичних ареалів, кожен з яких, на думку французького історика Ф. Броделя, стійко пов'язаний з певною «культурною площадкою», з певним набором постійно ві-

дтворюваних рис, властивих цьому регіону [18, с.27]. Ці ареали, які О. Шпенглер називає локальними культурами [19, с.128-129], М. Данилевський — культурно історичними типами [20, с.70-78], А. Тойнбі — регіональними цивілізаціями [21, с.77-92], П. Сорокін — суперсистемами [22, с.295-353], Л. Гумільов — суперетносами [23, с.374-380], а Ф. Бродель — світами-економіками [24, с.14], є певними системними цілісностями.

Головними ознаками кожної такої спільноти є постійне економічне, ідеологічне та політичне спілкування між етносами, які її складають, економічна й культурна самодостатність спільноти та відчуття своєї системної цілісності й відмінності стосовно інших подібних спільнот. На думку О. Шпенглера, усі такі великі системи є відособленими одна від одної, оскільки кожна з них виростає на основі свого власного унікального «прафеномена» — способу «переживання життя». В основі кожної цивілізації (культури) лежать різні цінності, представникам кожної культури притаманний свій спосіб життя, свої стереотипи поведінки.

Фактична самодостатність і автономність кожної цивілізації за відсутності компліментарності між представниками різних цивілізацій та протиставленні їх одне одному, що проявляється у ставленні до представників іншої цивілізації, як до чогось чужого, незрозумілого, а тому загрозливого, посилені браком стабільних і широких контактів на масовому рівні між сусідніми цивілізаціями, призводять до певного культурного неприйняття, протидії та протистояння на цивілізаційних кордонах.

На думку польського історика Ф. Конечни, цивілізації схрещуватися й давати творчий синтез не можуть. Проте можливі просторові накладання цивілізацій. У такому випадку між ними, як між ворожими живими організмами, розпочинається боротьба [25]. Частина території, яка потрапляє у сферу впливу іншої, сильнішої цивілізації, поступово втрачає свої попередні цивілізаційні ознаки (свою попередню цивілізаційну ідентичність), будучи поступово інтегрованою в іншу системну цілісність.

З часів Середньовіччя прикордонні території на межі європейської та російської цивілізацій на сході Європи й народи, які на них проживають, перебувають у полі цивілізаційного конфлікту. Його змістом є боротьба за умилюдів (культурно-історичний аспект) та контроль над територіями (геополітичний аспект).

Це протистояння у різні історичні часи набувало різних форм, але суть його залишалась незмінною, кожна з сторін була впевнена, що є «ми», і є «вони», «інші», підозрюючи, цих «інших» у всіляких підступах та загарбницьких намірах, часто безпідставно. І кожна зі сторін намагалась освоїти і закріпити за собою простір Східної Європи.

Так впродовж XII-XV ст. німецькі, шведські та данські лицарі за підтримки Папи Римського здійснили ряд хрестових походів на півночі Європи проти язичницьких фінських, балтських та західнослов'янських народів у результаті яких закріпили за собою Померанію (Помор'я), Пруссію, Лівонію, Карелію, Фінляндію, насадивши там християнство у його католицькому варіанті. Великому князівству Литовському вдалося відстояти свою незалежність, але також довелось у 1386 р. прийняти християнство (у Жемайтії лише у 1413 р.), що дозволило

Литві отримати від Рима визнання як католицької держави, ставши таким чином частиною західного католицького світу.

Україна та Білорусь, на відміну від північних сусідів, стали християнськими країнами 988 р., тобто задовго до розколу Християнської церкви у 1054 р. Вони у цьому плані не відрізнялись від своїх західних сусідів, хрещення яких розпочалося: Угорщини — у 974 р., Польщі — у 966 р., Чехії — у 831 р. Щоб зміцнити свій зв'язок із Європою, князь наймогутнішого після дезінтеграції Київської Русі українського князівства, Галицько-Волинського, Данило Романович у 1253 р. прийняв королівську корону від Папи Римського. Перебуваючи у складі католицької Литви впродовж 1340-х — 1569 рр., православні Україна та Білорусь не відчували суттєвого дискомфорту.

Прибалтійські, білоруські та українські землі у XV — першій половині XVII ст. були територією поширення великого європейського культурно-філософського руху Відродження, що став новою культурною парадигмою і заклав спільний культурно-ціннісний базис сучасної Європи. Серед його ключових установок були відродження інтересу до спільного спадку Античності; антропоцентризм замість теоцентризму; обґрунтування права науки і розуму на незалежність від церкви; світський характер культури та літератури. Так само, у XVI — першій половині XVII ст. на цих землях у різних формах поширювався і церковно-релігійний та суспільно-політичний рух Реформації [26, с.35-58].

Таким чином, впродовж усього Середньовіччя та раннього Нового часу Україна, Білорусь, Литва, Латвія та Естонія, будучи чи самостійними державами, чи територіями у складі інших держав (Речі Посполитої та Лівонського ордену), були інтегральною частиною європейської цивілізації, її східним покордонням, пов'язаним із нею політично, культурно (через розвиток та вільне поширення Ренесансу, бароко, інших культурних явищ і течій, освіти за тогочасними європейськими стандартами тощо), духовно (через поширення реформаційних, гуманістичних та інших ідей), економічно (через тісні й інтенсивні торгові зв'язки), способом життя та стереотипами світосприйняття.

Досить яскраве втілення європейські цінності Нового часу отримали у системі цінностей українського козацтва. В їх основі лежав ряд категорій, ідейних установок і понять, що мали виразне громадянське звучання: вшанування волі громади, рівність, права, свободи, вольності, лицарська гідність, вірність, любов до вітчизни, відданість православ'ю, служіння суспільному благу та ін. Як зазначає сучасний український дослідник П. Сас, саме категорії «права», «свободи» й «вольності» окреслювали ті фундаментальні соціальні, політичні та економічні статуси й ролі, ментальні установки й політичні орієнтації, які характеризували життя козаків [27, с.151].

З іншого боку великоруські землі внаслідок татаро-монгольського поневолення з XIII ст. фактично були виключені зі сфери впливу європейської цивілізації. Політична та культурна ізоляція від Європи, тривалий статус «улуса» Золотої Орди й союзні зобов'язання щодо неї, своєрідність природного оточення, сильний вплив фінно-угорського та тюрко-татарського факторів сприяли утворенню на цих землях окремого суперетносу та цивілізації з помітними східними рисами [28-29], який у Європі називали «Московія».

Вже в XIII ст. була вироблена зовнішньополітична доктрина Владимирської Русі стосовно Європи, основні концептуальні положення якої в своїй основі за-

лишають чинним для Росії до сьогодні. Її мета полягає у забезпеченні виживання російської православної держави та її своєрідної суспільно-політичної системи як носія й реалізатора спільних цінностей, що характеризують спосіб життя російського народу. Суть же доктрини полягає в постійному жорсткому і стабільному військовому та дипломатичному опору Європі у поєднанні з категоричною непоступливістю з усіх ідеологічних питань, що мало підкреслювати окремішність Владимирської Русі, а згодом Московської держави та Росії від європейського світу й демонструвати небажання потрапляти у сферу її впливу. Для досягнення цих цілей Москва неодноразово спиралась у протистоянні із Заходом на сили Сходу.

Саме становлення та формування Московської централізованої держави у XV с. відбулось через жорстке протистояння і придушення проєвропейських сил на російських теренах, які тоді уособлювали Новгородська та Псковська республіки. З тих часів і до сьогодні в Росії присутня атмосфера оточеної фортеці. Підтримання подібної атмосфери було вигідним московській правлячій верхівці, оскільки полегшувало керованість суспільством і давало можливість більшої концентрації зусиль і консолідації суспільних прагнень для поширення російського впливу на сусідні країни та народи.

Як цілком слушно зазначає С.Г.Кара-Мураза, «Росія виросла як альтернативна Заходу християнська цивілізація. Вона по головним питанням буття постійно пропонувала людству інші рішення, ніж Захід, і стала не просто його конкурентом, а екзистенційним, буттєвим опонентом» [30, с.16].

Які ж цінності сповідувала ця держава. По-перше, Російська православна церква тривалий час протиставляла європейській освіті й культурі «благочестиву простоту», бо «богомерзенний перед господом Богом усякий, хто любить геометрію». Ідеалом проголошувалась людина, яка «астроном не читах, ні з мудрими філософами в бесідах не бивах... аз бо є розумом груб і словом невіглас... не навчений діалектиці, риториці і філософії, а розум християнський в собі маю» [31, с.317].

Причому ворожою проголошувалась не лише західна латиська мудрість, а й праці українських та білоруських православних мислителів. Так, зібраний у 1689 р. в Москві церковний собор визнав шкідливими твори, зокрема, С. Полоцького, Л. Барановича, П. Могили та інших. Зокрема, про «Требник» П.Могили було сказано, що ця книга наповнена латинським зломудрим ученням. Назви «латинець», «лютор» і «кальвін» використовувалися росіянами як лайка: так говорили про всякого чужого, про всякого західника.

По-друге, європейська культура вважалась неприйнятною, такою, що не може дати нічого доброго, а тому відторгалась у Московській державі як на офіційному, так і на неофіційному рівні [32]. «Латинство» вважалось основною загрозою моральній і політичній силі російського народу, його самобутності.

По-третє, ставлення до іноземців, іновірців у Московській державі у цілому було негативним. Іновірець, згідно з пануючими в Московії поглядами, був «нечистим», «поганим». Із часів Івана Грозного, коли протестанти вперше з'явилися у Московській державі, була запроваджена й ганебна практика перехрещення іноземців, які висловили бажання перейти у православ'я. Протестанти не могли торкатися священних предметів. Відвідання протестантом православного храму вважалось оскверненням святині [33, с.11-12, 330-332].

Як абсолютно справедливо зазначає Д. Цветаєв, перехресчування було потрібне російській духовній і світській владі для ще більш різкого відокремлення росіян від усіх інших людей через умисне поставлення православ'я порівняно з іншими віросповіданнями на недосяжну висоту [33, с.349-350].

Якщо спробувати сформулювати основну, сутнісну відмінність у світосприйнятті й основах світогляду між Європейським світом і світом Московії, то можна сказати, що, на відміну від Заходу, культура якого ґрунтувалась на засадах логічного раціоналізму та розуму й де все абстрактне, не відповідне фактам, відтіснялося за межі реального життя, а всі зусилля спрямовувалися на розвиток земного (економіки, техніки тощо) життя, у російській культурі абстрактний ідеал і символічні досягнення сприймалися як частина дійсності, і до того ж найбільш важлива, а тому заради збереження духовної, релігійної незайманості, чистоти власного особливого шляху похвально жертвувати грішним, механістичним, реалістичним земним життям. Надчуттєве, містичне світосприйняття, божественна «простота», прозоріння, віра, благодать і старовина в російській культурі відігравали незрівнянно більшу, ключову роль, аніж житейська мудрість, земний розум, чуттєве світосприйняття, прагнення нового тощо.

Як тільки Московська держава зміцніла, вона почала реалізовувати експансіоністський курс щодо своїх сусідів, який вилився у цілий ряд війн і завершився формуванням величезної імперії, розміром в 1/6 земної суші, народам якої послідовно нав'язувалось російське світобачення. Таким чином впродовж XVII-XIX ст. сформувався простір, який зараз умовно називається пострадянським.

Приєднуючи території, які до того були частинами інших цивілізацій у Москві розуміли їхню інакшість та що їх інтеграція займатиме великий час. Тому для пом'якшення цього процесу, найбільш складним для інкорпорації територіям тимчасово залишали автономію. Так, інституції Української козацької держави існували у складі Російської імперії до 1780-х рр., тобто ще 130 років; свою місцеву автономію зберігали й території, які входили в Остзейський край (Курляндська, Ліфляндська і Естляндська губ.), Велике князівство Фінляндське, Бухарський емірат, Хівинське ханство існували у специфічних формах залежності від Росії у її складі до розпаду імперії у 1917 р.

У XIX ст. російська владна еліта сформулювала культурно-історичні цінності навколо яких відбувалась консолідація імперії і які вона пропонує світу як свій ідеал. Концепція державної ідеології, розроблена міністром освіти Російської імперії графом С. Уваровим у 1833 р. наголошувала, що «першопочатки, без яких Росія не може благоденствувати, посилюватися, жити — маємо ми три головних: 1) Православна Віра. 2) Самодержавство. 3) Народність» [34, с.70].

Весь час свого існування Російська імперія докладала значних зусиль для культурно-цивілізаційної інтеграції приєднаних народів. При цьому українці і білоруси не вважались окремими народами і мали повністю розчинитись у великоруському народі. Цю ж по суті політику інтеграції проводила і радянська влада, модифікувавши її відповідно до своїх ідеологічних настанов і визначивши кінцевою метою інтеграції створення єдиного радянського народу на російській культурно-історичній базі.

Після розпаду початку Російської імперії, а потім і СРСР колишні радянські республіки здобули незалежність і розпочали власне державне будівництво орієнтуючись на близькі їм цивілізаційні та культурно-історичні зразки.

Водночас на пострадянському просторі розгорнулася боротьба за цивілізаційні впливи на новостворені країни. Основними зовнішніми «гравцями» тут стали три цивілізації: Захід з його цінностями ліберальної демократії, Росія з її православно-євразійськими основами та ісламський світ. Окрім того, у центральноазійському регіоні постійно посилюється вплив четвертої цивілізації — китайської.

Ми зосередимо свою увагу на європейському та російському культурно-історичному та цивілізаційному чиннику трансформації пострадянського простору.

Росія у нових історичних умовах висунула геокультурну концепцію «Російського світу»[35], керуючись якою, вона прагне зберегти свій вплив на пострадянському просторі, трансформувавши його під свої інтереси.

Вперше цей ідеологічний концепт був публічно презентований Президентом РФ В.Путіним у його посланні до Федеральних зборів РФ у 2007 р. Основний акцент у цій концепції він зробив на ідеї мовної єдності на просторах «Російського світу»: «російська - це мова історичного братства народів... Вона є не просто зберігачем цілого пласта воістину світових досягнень, а й живим простором багатомільйонного "російського світу", який, звичайно, значно ширший, ніж сама Росія» [36].

Концепт «Російського світу» був активно підтриманий Російською православною церквою. Зокрема, патріарх РПЦ Кирило у 2009 р. наголосив, що «Російський світ» потрібен для того, «щоб не втратити цінності і спосіб життя... орієнтуючись на які» створювалась «велика Росія» і що «ядром російського світу сьогодні є Росія, Україна, Білорусь», «народи, яких приймають російську духовну і культурну традицію як основу своєї національної ідентичності, або, принаймні, як її істотну частину». Більше того, патріарх переконаний, що «українська, білоруська, молдавська культури є органічними частинами єдиної культури Російського світу». В основі «Російського світу», за переконанням глави РПЦ, лежать по-перше, православна віра, по-друге, російська культура та мова, і, по-третє, «спільна історична пам'ять і спільні погляди на суспільний розвиток» [37].

Один із ідеологів «Російського світу», заступник директора Інституту Європи РАН О. Громико у своїй статті, опублікованій на сайті Фонду «Російський світ», подав деталізований виклад системи ідеологічних цінностей «Російського світу». «Серед функціональних цінностей Російського світу: багатонаціональність і поліетнічність з російською домінантою, багатомовність з російською домінантою, поліконфесійність з домінантою православ'я, багатокультурність. Серед політичних цінностей Російського світу: сакральність влади, патерналізм, суверенність. Серед духовних цінностей: духовність (в сенсі домінування духовного над матеріальним), месіанство, ідеалізм, смиренність. Серед світоглядних цінностей: споглядальність, справедливість, провіденціоналізм, жертвовність» [38].

По суті, основні положення путінської концепції «Російського світу» є модернізованим варіантом уварівської концепції «Православ'я. Самодержавство. Народність».

З іншого боку, культурно-ціннісний базис сучасного Європейського Союзу, ґрунтуючись на якому, він пропонує зміни країнам пострадянського простору,

зовсім інший. Його ідеологічна основа легко простежується від принципів Першої і Другої Французьких республік «Свобода, Рівність, Братерство» [39]. Це була третя, після Відродження та Реформації, потужна культурно-історична хвиля, яка сформувала цінності сучасної Європи.

Так, у Хартії засадничих прав Європейського Союзу від 2 грудня 2000 р. (у редакції від 12 грудня 2007 р.) чітко визначається, що «свідомий свого духовного й морального спадку, Союз ґрунтується на неподільних вселюдських вартостях людської гідності, свободи, рівності та солідарності. Його підвалинами є принципи демократії та верховенства права. Союз ставить людську особистість в осереддя своєї діяльності через запровадження громадянства Союзу та створення простору свободи, безпеки та правосуддя.

Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних вартостей, водночас шануючи розмаїття культур і традицій народів Європи, а також національну ідентичність держав-членів та організацію їхньої публічної влади на національному, регіональному та місцевому рівнях. Союз прагне підтримувати збалансований та тривкий розвиток і забезпечує вільне переміщення осіб, товарів, послуг та капіталу, а також свободу підприємницької діяльності» [40, с.485].

Порівнюючи ті цінності, на яких базуються Європейський Союз та Російський світ, ми бачимо, що в їх основі лежать різні концептуальні підходи, зумовлені різними обставинами історичного розвитку. Якщо Російський світ традиційно спирався на єдину (православну) релігію, мову, культуру та історичну пам'ять і на сьогодні вважає їх основами свого існування, то в Європі ніколи не було єдиної традиційної культури, однієї церкви, пануючої мови, спільного історичного досвіду.

Натомість концептуальною ідейною спільністю для європейських націй є спільні принципи облаштування суспільства та держави, що їх поділяє більшість громадян, спільна політична культура та сукупності спільних політичних цінностей, які об'єднують людей як членів політичної спільноти в межах Європейського Союзу.

Загалом же дослідники зараховують до цивілізаційних особливостей Європи, які склалися історично, такі: раціоналістичний індивідуалізм; особисту свободу; верховенство закону і рівність усіх громадян перед ним; принцип та інститут приватної власності; інтенсивний спосіб ведення господарства; культуру добровільної асоціації, розумного компромісу та солідарності; капіталізм; буржуазію як керівний клас суспільства, що володіє високою соціальною відповідальністю; громадянське суспільство; політичну демократію [41, с.21].

Якщо Російський світ ґрунтується на цінностях культурницького порядку і в фундаменті його ціннісного устрою лежать інтереси спільності, то Європейський світ ґрунтується на демократичних цінностях і в фундаменті його ціннісного устрою лежать права людини та орієнтація на захист інтересів особистості. Зокрема, С.Г. Кара-Мурза так формулює цивілізаційну відмінність між Росією і Заходом: «В різних суспільствах, з різними уявленнями щодо прав та обов'язків людини, формуються два різко відмінні типи держави і влади... Коротко висловити головні метафори традиційного суспільства Росії і сучасного суспільства заходу можна так: суспільство як сім'я або суспільство як ринок» [30, с.38].

Ще одним важливим концептуальним моментом є те, що Російський світ об'єднує здебільшого спільне минуле, у той час як Європейський Союз більше орієнтований на перспективи спільного майбутнього.

Після розпаду СРСР і Росія і Захід використовували цілий ряд економічних, політичних та культурних інструментів для просування свого впливу на країни пострадянського простору. Зокрема, Росія ініціювала створення ряду міждержавних інтеграційних об'єднань (СНД, ОДКБ, ЄврАзЕС, Євразійський економічний союз) та окремі механізми роботи з російськоорієнтованими спільнотами (фонд «Російський світ», Росспівробітництво). З іншого боку, ЄС та Захід у цілому впливали на країни пострадянського простору за допомогою міжнародних економічних інститутів (МВФ, Світовий банк, ЄБРР та ін.), системної підтримки розвитку організацій громадянського суспільства, залучення ряду країн пострадянського простору в окремі програми ЄС та НАТО («Партнерство заради миру», «Європейська політика сусідства», «Східне партнерство»).

Впливи цивілізаційних та культурно-історичних чинників на пострадянський простір впродовж останніх чверті століття після розпаду СРСР далися взнаки. Водночас не менш важливим фактором була й власна культурно-історична традиція та політичні й економічні інститути суспільств новопосталих держав. Адже, як зазначають у своїй роботі Д.Аджемоглу і Д.Робінсон [42] кожне суспільство функціонує у межах певного набору економічних та політичних правил, які підтримуються державою та громадянами й мають коріння у далекому минулому, і змінити їх вкрай важко.

Висновки. Підсумовуючи, варто наголосити що саме цивілізаційна приналежність та культурно-історичні спадок мали ключовий вплив на характер та спрямованість політико-трансформаційних процесів країн пострадянського простору. Так, зокрема, в абсолютній більшості випадків вибір політичної системи пострадянських держав спирався на історичну традицію. Тому відповідно президентську модель політичного устрою обрали Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан; змішана — президентсько-парламентська форма правління існує в Литві, Вірменії, Грузії, Киргизії та Україні, парламентську систему обрали найменші пострадянські країни - Латвія, Естонія і Молдова.

Аналогічним чином історично обумовленими є й зовнішньополітичні вектори розвитку пострадянських країн. Три країни Балтії, Україна, Молдова та Грузія обрали західний вектор свого розвитку і приєдналися чи прагнуть приєднатися до євроатлантичної спільноти.

Натомість РФ консолідувала навколо Євразійського економічного союзу та євразійського бачення свого майбутнього групу держав-сателіти — Білорусь, Казахстан, Вірменія, Киргизія та Таджикистан. Тюркські країни Центральної Азії (Туркменістан, Узбекистан, Азербайджан) послідовно дистанціюються від інтеграційних проектів на чолі з Москвою, натомість активно співпрацюють з Китаєм та Туреччиною, що посилює можливості їх впливу на конфігурацію регіону та його розвиток [17, с.282].

Таким чином, можемо стверджувати, що під впливом цивілізаційних та культурно-історичних чинників впродовж останньої чверті століття пострадянський простір суттєво трансформувався. Фактично відбулась його дефрагментація

на три великих частини: європейську, євразійсько-російську та тюркськомусульманську, які, на нашу думку, з часом все більше розіходяться у своєму розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Банс В. Национальная идея: имперские наследия и посткоммунистические траектории в Восточной Европе / В. Банс // Ойкумена. — 2010. — № 7. — С.191–220.
2. Вайнштейн Г. Посткоммунистическое развитие глазами западной политологии // Мировая экономика и международные отношения / Г. Вайнштейн. — 1997. — № 8. — С.139–148; № 9. — С.144–154.
3. Vukovic I. Book Review: «Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies» by Anna Grzymala-Busse / I. Vukovic // Studies of Transition States and Societies. — 2012. — Vol. 2 / Issue 2. — P.98–101.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С.Хантингтон. — М. : Прогресс-Традиция, 2004. — 480 с.
5. Krysenko O. Institution building in the Postsoviet states in terms of inverse political transformation analysis. / О. Krysenko, Н. Klipkova // European Journal of Law and Political Science. — 2016. — № 2. — P.23–29.
6. Карл Т.Л. Демократизация: концепты, постулаты, гипотезы. Размышления по поводу применимости транзитологической парадигмы при изучении посткоммунистических трансформаций / Т.Л. Карл, Ф. Шмиттер // Полис. — 2004. — № 4. — С.6–27.
7. Linz J. Problems of democratic transitions and consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe / J. Linz, A. Stepan. — Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996. — P.8–28.
8. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические истоки нашего времени / К. Поланьи. — СПб.: Алетейя, 2002. — 320 с.
9. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: монография. — Харьков : Константа, 2006. — 352 с.
10. Hale H.E. 25 Years After the USSR: What's Gone Wrong? / H.E. Hale // Journal of Democracy. — 2016. — Vol. 27. — № 3. — P.24–35.
11. Хелд Д. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура / Д. Хелд, Е. МакГрю, Д. Голдблатт, Дж. Перратон. — К. : Фенікс, 2003. — 584 с.
12. Shevtsova L. The authoritarian resurgence. Forward to the past in Russia / Lilia Shevtsova // Journal of Democracy. — 2015. — Vol. 26. — № 2. — P.22–36.
13. Рудич Ф. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф.Рудич. — К. : Наукова думка, 2009. — 303 с.
14. Джангужин Р.Н. Новые независимые государства Центральной Азии в системе современных международных отношений: монография / Р.Н. Джангужин. — К. : НАН України: Інститут світової економіки і міжнародних відносин, 2005. — 580 с.
15. Ляшенко Т.М. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти: монографія / Т.М. Ляшенко. — К.: ІПіЕНД, 2011. — 287 с.
16. Сириця Т.Ф. Особливості взаємозв'язку політики та економіки в умовах постсоціалістичних трансформацій: дис. канд. політ. наук: 23.00.02 / Т.Ф. Сириця. — К. : ІПіЕНД, 2006. — 208 с.

17. Особливості суспільно-політичної модернізації країн пострадянського простору : монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського, ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». — К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2017. — 288 с.
18. Щекин Г.В. Социальная философия истории / Г.В. Щекин. — К. : МАУП., 1996. — 152 с.
19. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. — Т. 1 / О. Шпенглер. — М. : Мысль, 1993. — 663 с.
20. Данилевский Н.Я. Россия и Европа / Н.Я. Данилевский. — СПб. : Изд-во СПб ун-та, 1995. — 552 с.
21. Тойнби А.Дж. Постижение истории / А.Дж. Тойнби. — М. : Прогресс, 1991. — 736 с.
22. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А.Сорокин. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с.
23. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л.Н. Гумилев. — М. : ДИ-ДИК, 1994. — 638 с.
24. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV–XVIII вв. — Т. 3. Время мира / Ф.Бродель. — М. : Прогресс, 1992. — 678 с.
25. Солонин Ю.Н. Цивилизация и понимание истории: (К оценке «Науки о цивилизации» Феликса Конечны) / Ю.Н. Солонин // Вестник Санкт-Петербургского университета. — 1993. — Серия 6. — Вып. 1. — № 6. — С. 13–16.
26. Бульвінський А.Г. Українсько-російські взаємини 1657-1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи / А.Г. Бульвінський. — К. : Парламентське видавництво, 2008. — 744 с.
27. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.) / П.М. Сас. — К. : Либідь, 1998. — 296 с.
28. Стариков Е.Н. Общество — казарма от фараонов до наших дней / Е.Н. Стариков. — Новосибирск : Сибирский хронограф, 1996. — 420 с.
29. Семенникова Л.И. Россия в мировом сообществе цивилизаций / Л.И. Семенникова. — Брянск : Курсив, 1996. — 526 с.
30. Кара-Мурза С.Г. Россия и Запад: Парадигмы цивилизаций / С.Г. Кара-Мурза. — М. : Академический проект, 2013. — 232 с.
31. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. / М.А. Алпатов. — М. : Наука, 1973. — 476 с.
32. Елистратов В.С. Россия как миф / В.С. Елистратов // Россия и Запад: диалог культур. — М. : Центр по изучению взаимодействия культур, 1994. — С. 4–15.
33. Цветаев Д. Протестантство и протестанты в России до эпохи преобразований / Д. Цветаев. — М. : Университетская типография, 1890. — 794 с.
34. Шевченко М. М. Доклады министра народного просвещения С.С. Уварова императору Николаю I / М. М. Шевченко // Река времён: Книга истории и культуры. — М. : Эллис Лак, 1995. — Кн. 1. — 68–78.
35. Бульвінський А.Г. Ціннісні аспекти зовнішньополітичних альтернатив української влади на сучасному етапі / А.Г. Бульвінський // Україна між Росією та Європейським Союзом: пошук ідентичності: Матер. міжнар. наук. конф. (Київ, 19 травня 2011 р.). — К. : Київський ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. — С.81–84.
36. Послание Федеральному Собранию Российской Федерации Президента России Владимира Путина // Российская газета. — Федеральный выпуск. — 27 апреля 2007. — №4353.

37. Выступление Святейшего Патриарха Кирилла на торжественном открытии III Ассамблеи Русского мира, 03.11.2009. — Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html>
38. Громыко А. Русский мир: понятие, принципы, ценности, структура, 26.03.2010. — Режим доступа: <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/ analytics/article/news0007.html>
39. Пименова Л. А. Идея свободы во Французской революции XVIII в. / Л.А. Пименова // Новая и новейшая история. — 1992. — № 1. — С.59–73.
40. Конституційні акти Європейського Союзу (в редакції Лісабонського договору) / пер. Г. Друзенка та С. Друзенко, за заг. ред. Г. Друзенка. — К.: «К.І.С.», 2010. — 536 с.
41. Книга А. С. Европейская интеграция: учебное пособие / А. С. Книга, В. Н. Пархаев. — Барнаул : Изд-во АлтГТУ, 2004. — 124 с.
42. Аджемоглу Д. Чому нації занепадають : походження влади, багатства та бідності / Д., Аджемоглу ; Д. Робінсон; перекл. з англ. О. Дем'янчука .- К. : Наш Формат, 2016 . — 440с.

REFERENCES

1. Bans, V. (2010). National idea: imperial heritage and post-communist trajectory in Eastern Europe. *Oikumena*, 7, 191-220 (in Rus.).
2. Vainshtein, G. (1997). Post-communist development by the sight of western political science. *Mirovaia ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniia (World Economy and International Relations)*, 8, 139-148; 9, 144-154 (in Rus).
3. Vukovic, I. (2012). Book Review: «Rebuilding Leviathan: Party Competition and State Exploitation in Post-Communist Democracies» by Anna Grzymala-Busse . *Studies of Transition States and Societies*, 2(2), 98–101.
4. Huntington, S. (2004). *Political order in changing societies*. Moscow: Progress-Traditsiia (in Rus.).
5. Krysenko, O.& H. Klipkova, O. (2016). Institution building in the Postsoviet states in terms of inverse political transformation analysis. *European Journal of Law and Political Science*, 2, 23–29.
6. Karl, T.L. & Shmitter F. (2004). Democratization: concepts, postulates, hypotheses. Thinking on applicability of transition paradigm under studying of post-communist transformations. *Polis*, 4, 6-27 (in Rus.).
7. Linz, J.& A. Stepan, A. (1996). *Problems of democratic transitions and consolidation: Southern Europe, South America and post-Communist Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
8. Polanii, K. (2002). *Great transformation: political and economic roots of our time*. St-Petersburg: Aleteiia (in Rus.).
9. Fisun, F.F. (2006). *Democracy, neo-patrimonialism and global transformation*. Kharkov: Konstanta (in Rus.).
10. Hale, H.E. (2016). 25 Years After the USSR: What's Gone Wrong? *Journal of Democracy*, 27 (3), 24–35.
11. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., & Perraton, J. (2003). *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*. Kyiv: Phenix (in Ukr.).
12. Shevtsova, L. (2015). The authoritarian resurgence. Forward to the past in Russia. *Journal of Democracy*, 26 (2), 22–36.

13. Rudych, F. (2009). *Is authority of need much power? Ukraine in the context of political systems transformations in the countries of CIS and Baltic states, Central and East Europe*. Kyiv: Naukova dumka (in Rus.).
14. Dzhanhuzhin, R.H. (2005). *New independent states of Central Asia in the system of contemporary international relations*. Kyiv: NASU, Institute of world economy and international relations (in Rus.).
15. Liashenko, T.M. (2011). *Transformation of political systems in the states of Central Asia: national and regional aspects*. Kyiv: NASU, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (in Ukr.).
16. Syrytsia, T.F. (2006). *Peculiarities of interrelations of politics and economy in conditions of post-socialist transformations: theses on gaining degree of the candidate of political sciences*. Kyiv: NASU, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies (in Ukr.).
17. Bulvinskyi, A. (Ed.). (2017). *Peculiarities of social and political modernization of the states of post-soviet area*. Kyiv: NASU, Institute of world history (in Ukr.).
18. Shchiokin, G.V. (1996). *Social philosophy of history*. Kyiv: Interregional Academy of Personnel Management (in Rus.).
19. Spengler, O. (1993). *The Decline of the West. Essays on the Morphology of World History*. Vol. 1. M.: Mysl (in Rus.).
20. Danilevskii, N.Ya. (1995). *Russia and Europe*. St.-Petersburg: Publishing house of Saint Petersburg University (in Rus.).
21. Toynbee, A. J. (1991). *A study of history*. Moscow: Progress (in Rus.).
22. Sorokin, P.A. (1992). *Man. Civilization. Society*. Moscow: Politizdat (in Rus.).
23. Gumiliov, L.N. (1994). *Ethno-genesis and biosphere of the Earth*. Moscow: Di-Dik (in Rus.).
24. Brodel, F. (1992). *Material civilization, economy and capitalism, XV-XVIII*. Vol. 3. The time of the world. Moscow: Progress (in Rus.).
25. Solonin, Yu. N. (1993). Civilization and understanding of history: (To evaluation of the "Science about civilization" by Felix Koniechny). *Vestnik Sankt-Peterburgskogo Universiteta (Bulletin of Saint Petersburg University), Series 6, part 1, N 6*, 13-16 (in Rus.).
26. Bulvinskyi, A. (2008). *Ukrainian-Russian relations of 1657-1659 under conditions of civilizational delimitation in the East of Europe*. Kyiv: Publishing house of Parliament (in Ukr.).
27. Sas, P.M. (1998). *Political culture of Ukrainian society (the end of the XVI — first half of the XVII centuries)*. Kyiv: Lybid (in Ukr.).
28. Starikov, E. N. (1996). *Society — barn from Pharaohs to our days*. Novosibirsk: Siberian chronograph (in Rus.).
29. Semennikova, L.I. (1996). *Russia in the world community*. Briansk: Kursiv (in Rus.).
30. Kara-Murza, S.G. (2013). *Russia and West: Paradigm of civilizations*. Moscow: Academy project (in Rus.).
31. Alpatov, M.A. (1973). *Russian historical thought and Western Europe XII-XVII centuries*. Moscow: Nauka (in Rus.).
32. Yelistratov, V.S.(1994). Russia as myth. *Rossiiia i Zapad: dialog kultur (Russia and West: dialog of cultures)*, 1, 4-15. (in Rus.).
33. Tsvetaev, D. (1890). *Protestantism and Protestants in Russia before the epoch of transformation*. Moscow: Universitetskaiia tipographiia (in Rus.).
34. Shevchenko, M.M. (1995). Reports of Minister of People's Education S.S.Uvarov to Emperor Nikolai I. In *The River of times: The book of history and culture* (Book 1, pp. 68-78). Moscow: Ellis Luck (in Rus.).

35. Bulvinskyi, A. H. (2011). Valuable aspects of foreign policy alternatives of Ukrainian authority at contemporary stage. In *Ukraine between Russia and European Union: search of identity* (pp. 81-84). Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University (in Ukr.).
36. Putin V. (2007, April 27). Message to Federal Meeting of Russian Federation of President of Russia Vladimir Putin. *Rossiiskaia Gazeta (Russian Newspaper)* (in Rus.).
37. *Appearance of Holiness Patriarch Kirill at the ceremonial openness of the III Assembly of Russian world*, 03.11.2009. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/928446.html> (in Rus.).
38. Gromyko, A. *Russian world: conception, principles, values, structure*, 26.03.2010. Retrieved from <http://www.russkiymir.ru/russkiymir/ru/ analytics/article/news0007.html> (in Rus.).
39. Pimenova, L. (1992). Idea of freedom in French revolution of the XVIII century. *Novaia i Noveishaia Istorii (Modern and Contemporary History)*, 1, 59-73 (in Rus.).
40. Druzenko, H. (Ed.). (2010). *Constitutional Acts of European Union (in Reduction of Lisbon agreement)*. Kyiv: "K.I.S." (in Ukr.).
41. Kniga, A.S., & Parhaev, V. N. (2004). *European integration*. Barnaul: Publishing House of Altai State Technical University (in Rus.).
42. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2016). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. Kyiv: Nash Format (in Ukr.).

УДК 659.3:351.862.4(477)

Валюшко І.О.*,

аспірантка,
Дипломатична академія України при МЗС України,
Київ, Україна. ivannavaljushko@gmail.com

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПІСЛЯ РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Анотація. Висвітлюється шлях трансформаційних змін законодавства України в інформаційній сфері після початку збройного втручання Росії в Україну. Російська агресія виявила ряд прогалин законодавчої бази України у сфері інформаційної політики, які, своєю чергою, послаблювали протистояння України зовнішнім (російським) інформаційним впливам в умовах гібридної війни. У статті вказується, що деякі концептуальні документи, до прикладу Воєнна доктрина, були прийняті в останні роки з позиції сучасної безпекової ситуації та з урахуванням перспективи можливого приєднання України до військово-політичного союзу НАТО. Також звертається увага на те, що у новоприйнятих концептуальних документах йдеться про співпрацю України з Європейським Союзом та НАТО в інформаційно-військовій сфері. Стаття розглядає й законодавство, яке забороняє або значно обмежує контент країни агресора на радіо, телебаченні та в Інтернет просторі України. Також відзначається, що формування законодавства у даній сфері відбувається за принципом надолуження згаяного, що залишається основною проблемою в безпековій сфері. Натомість потрібно навчитися стратегічно планувати, прогнозувати інформаційну і безпекову політику країни.

Ключові слова: інформація, інформаційна безпека України, законодавство, нормативно-правова база, російська збройна агресія.

* Valiushko I.O., Ph.D student, Diplomatic Academy of Ukraine, Kyiv, Ukraine. ivannavaljushko@gmail.com
INFORMATIONAL SECURITY OF UKRAINE: TRANSFORMATION OF LEGISLATION AFTER RUSSIAN INVASION